

DOI: <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2024.69.157-165>

УДК 711

Мартишова Лариса Сергіївна,
*кандидат архітектури, доцент,
доцент кафедри урбаністики та містобудування
Харківського національного університету міського господарства
імені О. М. Бекетова*
Larysa.Martyshova@kname.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-2211-3562>

СТРУКТУРА СУЧАСНОГО МІСТА: КОНТЕКСТ МІСТОБУДІВНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Анотація: у статті висвітлюється актуальне питання змін містобудівних структур в процесі розвитку на прикладі міст України. Трансформація структури міста є однією з найбільш його динамічних властивостей в процесі його зростання в просторі та часі. Узагальнення характерних особливостей розвитку історичних міст надають можливість виявити типові моделі їх розвитку та змін. Проблеми, які виникають в процесі трансформації містобудівної структури сучасного міста сьогодні є дуже актуальними, адже цей процес триває та набирає обертів. Питання в тому, як можна розвивати інноваційні заходи реагування на складні проблеми, щоб допомогти подальшому оптимальному розвитку та зупинити негативні тенденції? Метою публікації є розкриття сутності процесів трансформації сучасного міста, розділених за способом, на прикладі типових моделей у співвідношенні з характеристиками певних періодів розвитку містобудівних структур як західноєвропейських міст, так і міст України. Аналіз та узагальнення надають можливість зробити не тільки висновки, але і сформуванню універсальної моделі, як основу для вирішення проблем та надати можливість сучасному місту поліпшувати якість та комфорт жителів.

Ключові слова: трансформація; місто; архітектура; містобудування; інформація; структура; типова модель.

Постановка проблеми. Міська трансформація є однією з найбільш динамічних властивостей міста та його зростання. Трансформація міста в просторі та часі відбувається постійно, але найзначніші зміни пов'язані з певними значними історичними подіями чи зміною історичного періоду з певними ідеями. Можна говорити про два основні способи, притаманні як містам «з довгою історією», що зростали та змінювались поступово на протязі сторіч, так і побудованим «за єдиним планом» в певний історичний період та за певних обставин. Чи можна сьогодні, проаналізувавши багатий досвід формування та

змінення містобудівних структур, відповіді на питання «як саме уникнути структурних проблем розвитку міста в майбутньому?»

Історично найбільш традиційний шлях розвитку міста це збільшення його території (розширення) з поглинанням прилеглих поселень чи невеличких міст. Освоєння суміжних територій переважно пов'язане з новими економічними функціями, розвитком чи перепрофілюванням виробництва, реалізація яких є вимогою часу. Зазвичай наявні міські кордони просторово «стримують» динамічні процеси, що вимагають вільного місця як за горизонтальною координатою так і за вертикальною, адже міста з «довгою» історією взагалі не мали сформованого генерального плану з визначеними резервними територіями чи напрямком пріоритетного розвитку. Тож одним з варіантів вирішення цієї проблеми є побудова поруч з історичним осередком фактично нового міста, яке з часом поглинає чи стає частиною або районом великого містобудівного утворення. Прикладами є як колоніальні міста Азії (Шанхай), так і старовинні європейські міста (Флоренція), або соцмісто «Новий Харків» чи Дарниця. Інший варіант – тотальна чи часткова перебудова міста, під вимоги нового часу (Лондон, Париж чи Барселона), яким передували велика пожежа чи революція.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретики різних епох і культур висловлювали різні думки з приводу формування і трансформації структури міста і його вигляду. Сьогодні, коли міські структури все більше уніфікуються, методи та принципи збереження індивідуальності стають дедалі актуальнішими. Так, О. Боїгас, наприклад, у світлі проблем реконструкції Барселони, пропонує низку методологічних рекомендацій, серед яких: «насамперед враховувати форму міста і ландшафту та брати участь у створенні їхньої нової конфігурації» [1]. А. М. Плешкановська та С. П. Бірюк вважають, що основою формування оптимальної структури та індивідуального вигляду сучасного міста мають бути регіональні, національні, кліматичні чинники, що впливають на об'ємно-планувальне рішення [2, 3, 4]. Однак Д. Торнс вважає найважливішими причинами трансформацій міста: демографічні та міграційні фактори, а також процес глобалізації [5]. міські вузли являють собою ядро трансформації всередині міської структури [6]. Останні дослідження виявили, що упродовж століть ідеї змінювалися, проте незмінним залишалось одне – всі вони націлені на створення комфортного та безпечного міського простору для мешканців [7]. Тож, стрімкий розвиток міст 21 сторіччя передбачає також прискорення процесів трансформації, що потребують впровадження нових інноваційних технологій в усіх галузях [8]. Так ідея «Smart-міст», що з'явилась у вигляді концепції ще в середині 20 сторіччя, позиціонує їх як інтелектуальні центри з пріоритетом інформаційних і нематеріальних параметрів міського розвитку над традиційними, матеріальними елементами [9]. Низка наукових

вітчизняних і зарубіжних здобутків визначає розумне місто як сучасну модель міської трансформації [10]. Деякі з фахівців підкреслюють вплив «Smart технологій» на розвиток структури «Smart-міста» [11], розкриваючи формування його феномену в контексті історичної еволюції сучасного світу [12], вважаючи їх здатними оптимізувати структуру сучасного міста [13].

Метою публікації є текст, що розкриває сутність процесів трансформації сучасного міста, розділених за способом, на прикладі типових моделей у співвідношенні з характеристиками певних періодів розвитку містобудівних структур як західноєвропейських міст так і міст України.

Основна частина.

Структури сучасних міст побудовані на основі типових моделей, залежно від періоду появи, ландшафтних умов та культурних традицій. Деякі з цих моделей можемо «впізнати» в структурі українських міст як в «чистому» так і в «змішаному» вигляді, що надає більше варіантів реалізації за різних умов. Теоретики та практики архітектури та містобудування, досліджуючи урбаністичні процеси, намагаються повсякчас сформулювати принципи формування міста, методи побудови структури міста, узагальнити їх типи, категорії та способи планування. Соціологи, які вивчають тенденції урбанізації, виділяють три окремі історичні етапи розвитку міст: доіндустріальний, індустріальний та мегаполісно-мегаполісний, згідно яким можна виділити основні типові моделі, за якими трансформуються міста з характерними структурами і схожими ідеями планувальних рішень [14].

Перша з типових моделей, характерна здебільшого для міст західної частини України, які побудовані за принципами західноєвропейських міст. Такий тип міста побудований за класичною структурою середньовічного міста, з характерною концентричною структурою з чіткими межами та прилеглими сільськими територіями, що забезпечували міське населення продукцією в обмін на захист у випадку небезпеки. Міські вали чітко визначали територію (межі) міста, а місце центра було визначено перетином на ринковій площі основних шляхів, що йдуть в місто. Об'ємно-просторову структуру центру міста визначає наявність ансамблю головних архітектурних елементів міста – «церква (собор) – ринок (площа) – ратуша», а каркас забудови центральної частини історично сформований торгово-ремісничими будівлями, що належали гільдіям. Дуже цікавим прикладом втілення цієї моделі маємо в унікальному за своєю ландшафтною побудовою, місто Кам'янець-Подільський – своєрідна межа між античним і праслов'янським світами. Здається сама природа «заклала» основу майбутнього ансамблю міста-фортеці, що наводить жах на ворогів понад 500 років. Каньйон річки Смотрич «вирізає» неприступні мури міста, а замковий комплекс цілком відповідає назві – зачиняє «на замок» єдиний можливий доступ

до міста. Тож в структурі міста реалізована класична середньовічна модель замок – місто, де місто також побудовано за певним «зразком», що відповідає ідеалу історичного періоду з усіма традиційними елементами. Із середини 19 століття, у зв'язку з адміністративно-політичними змінами та втратою значення і функцій укріплень, територія міста розширилася за межі каньйону річки.

Друга типова модель характерна для міст центральної частини України, що побудовані за принципами європейських міст середини 19 сторіччя. Такий тип був притаманний перебудованим Парижу, Барселоні та ін. Міські вали, що чітко визначали територію (межі) міста, втрачають своє історичне значення, вільне місце займають ансамблі громадських споруд: театри, музеї, виставкові простори, тощо (ансамбль Рінгштрассе у Відні). Місто «зливається» з прилеглими колишніми сільськими територіями, поглинаючи їх. Об'ємно-просторову структуру центру міста визначає структура головних вулиць, де центральним просторовим елементом міста наразі вже є не площа, а бульвар, проспект чи променад, структуру якого формують низка адміністративних будівель, біржа, банк, житлові будинки аристократії та доходні будинки. Яскравий приклад втілення цієї моделі надає структура центральної частини міста Львів, що представляє собою багату історію нашарувань та перебудов, зберігаючи історичний центр наче перлину в мушлі оточуючих його пагорбів. Але в 19 сторіччі, сучасні ідеї втілились в створення, на заході від середмістя, на місці західних оборонних мурів та Гетьманських Валів – бульвару. Так на місці русла колись повноводної річки Полтва, що була схована під землю за «непокірливий норів», з'явився ансамбль сучасного проспекту Свободи, що об'єднав Оперний театр та площу Адама Міцкевича.

Третя типова модель пов'язана з подальшим стрімким розвитком міст. Характерним каркасом структури міста цього періоду є довгі вісі головних транспортних мереж, розрахованих на збільшений вантажопотік та підвищену швидкість (швидкісні магістралі, залізниця), забезпечуючи зв'язки динамічної урбанізованої системи індустріального періоду. Саме в цей період були створені великі промислові виробництва та видобувні підприємства, фабрики та заводи з фабричними та робочими селищами поряд, найчастіше на периферії колишнього міста, що сприяло розширенню території міста та поєднанню (нашаруванню) існуючої історичної структури з новою. Такий тип міста, побудований здебільшого за лінійною чи прямокутною системою, можна побачити здебільшого на сході України, зокрема у монопромислових містах. Структура таких «соцміст» була підпорядкована об'єкту виробництва (промислової чи видобувної), міський простір формувався із «парадних» площ, що формували центр міста, та масової житлової забудови. Втілення цієї ідеї можна побачити в структурі проекту соцміста «Новий Харків», що був реалізований в 1930-х роках.

а тепер одним з районів міста Харків. На час створення проєкту планувальна схема міста Харків була типовим зразком містобудівної структури з одним центром, що підпорядкував собі всю територію міста, тому новим центром мав стати центр соціального міста на перетині заводської площі, посиленої залізничним вузлом, та центрального проспекту.

Сьогодні, в постіндустріальний період, структура сучасного міста поступово трансформується в напрямку поліцентричності. Найбільш перспективними є освоєння нових територій на основі створення системи центрів, що є містоутворюючими елементами, насиченими сучасними мультифункціональними об'єктами. Слід зазначити, що такі центри здебільшого не є локальними, це елементи міжміських та міжрегіональних чи міжнародних мереж. Поліцентрична структура міста, особливо великого чи найкрупнішого міста, визначає його розвиток, особливо це актуально в умовах сучасних викликів: пандемії та війни, які створили перешкоди для безпечного пересування людини містом. Головним принципом побудови подібної системи є принцип мікрорайонної забудови, відомий вже більше 100 років. Ідея «районних одиниць», запропонована у 1920-х роках американським міським планувальником та соціологом К. А. Перрі була реалізована в плані Нью-Йорку, Сан-Франциско, Лос-Анджелесу та Чикаго на початку 20 століття. В кожному районі основні потреби населення знаходились на відстані не більше 500 метрів від місця проживання. У центрі – школи, різноманітні зони, від зон релігійних богослужінь до зон відпочинку, межами району слугували вулиці. Однак ця ідея також не нова, вона «виросла» з багатовікового досвіду моделей ідеальних міст, який набув популярності завдяки Карлосу Морено, що отримав в 2016 році щорічну премію Обеля за «новий та видатний архітектурний внесок у розвиток людства в усьому світі» та Букерівську премію в 2021 році, а також мера Парижа А. Ідальго, яка зробила цю ідею основою своєї передвиборчої компанії в 2020 році [15].

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що:

1. Трансформація міста, відбувається двома основними способами: розширенням та нашаруванням, як завдяки територіальному росту – розширенню (збільшенню території), так і в результаті певного нашарування та об'єднання містобудівних структурних моделей різних епох.
2. Типові моделі містобудівних структур, згідно основних історичних періодів, надають можливість сформуванню універсальної моделі, як основу для вирішення проблем сучасного міста, таким чином запропонувати можливість використання інновацій задля підвищення якості життя та комфорту жителів.
3. Архітектурні вузли являють собою ядро трансформації в міській структурі, тобто трансформація забезпечує створення глобальних зв'язків між локальними

вузлами, задля створення глобально інтегрованої сучасної міської структури шляхом поєднання в ціле, здібної розвиватись і надалі, використовуючи всі можливі ресурси з поглядом у майбутнє.

Список джерел

1. Боігас. О. Десять тезисів методології містобудування. // Проект International 11. – 2006. – С. 54–56.
2. Плешкановська А. М. Функціонально-планувальна оптимізація використання міських територій. – К.: Логос, 2005. – 190 с.
3. Pleshkanovska A.M. Modern Trends in the Transformation Areas of Large Cities (on the example of Kiev) / A.M. Pleshkanovska // Київський географічний щорічник. Наук. зб. – Вип. 8. – 2013. – К.: КВ УГТ, 2013. – С. 136-139.
4. Бірюк С. П. Методичні основи реконструкції міських промислових територій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук. – Київ: Поліграфія «ВІК». 2013. – 24 с.
5. Thorns D. C. The Transformation of Cities: Urban Theory and Urban Life. PALGRAVE MACMILLAN. 2002. Режим доступу : https://www.academia.edu/2170994/The_transformation_of_cities
6. Sulaiman V., Mahmoud W. The Transformation within the Urban Structure. Iraqi Journal of Architecture and Planning (IQJAP). Volume 7, Issue 14. P-p. 141-171. Режим доступу https://iqjap.uotechnology.edu.iq/article_159544.html
7. Maassen A., Galvin M. 4 Emerging Concepts That Could Transform Cities. 2019. Access: <https://thecityfix.com/blog/4-emerging-concepts-that-could-transform-cities-anne-maassen-madeleine-galvin/>.
8. Roberts D. Barseelona's remarkable history of rebirth and transformation. 2019. Режим доступу: <https://www.vox.com/energy-and-environment/2019/4/8/18266760/barcelona-spain-urban-planning-history>
9. Мізрахі М. В. «Розумне місто»: еволюція концепту. Ініціативи міських спільнот у розвитку міста // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філософія. Культурологія. Політологія. Соціологія». Том 24 (65). – 2013. – № 3. – с. 217.
10. Greenfield A. Against the Smart City. – 2013. Режим доступу: http://www.academia.edu/6732875/Emerging_Markets_and_8Digital_Economy_Building_Trust_in_the_Virtual_World_032
11. Рижова І. С., Захарова С. О. Вплив «Smart технологій» на розвиток «Smartміста» в інформаційному суспільстві / І. С. Рижова, С. О. Захарова // Гуманітарний вісник ЗДІА – Випуск 72– 2018. С. 81–90. Режим доступу: <http://vestnikzgia.com.ua/article/view/130575/126341>

12. Воронкова В. Г., Романенко Т. П., Андрюкайтене Р. Генеза від інформаційного суспільства до «smart-суспільства» в контексті історичної еволюції сучасного світу: теоретико-концептуальний контекст // Гілея: науковий вісник. Збірник 175 наукових праць. К. : Вид-во «Гілея», 2017. Вип. 116 (1). С. 128–133.

13. Ferrer J-R. Barcelona's Smart City vision: an opportunity for transformation, *Field Actions Science Reports*, Special Issue 16. 2017. P-p 70-75. Режим доступу: URL: <http://journals.openedition.org/factsreports/4367>.

14. Кошелюк М., Томан У. Розвиток українських міст: нові межі – нові можливості. 2021. Режим доступу: <https://mistosite.org.ua/articles/rozvytok-ukrainskykh-mist-novi-merezhi-novi-mozhlyvosti>

15. Еттінгер. Е. Ідеальний район чи «цифровий концтабір»: Як 15-хвилинні міста змінюють наше життя. 2023. Режим доступу: <https://birdinflight.com/architectura-uk/yak-15-hvilinni-mista-zminyuyut-nashe-zhittya.html>

References

1. Boigas. O. (2006). Desyat tesisiv metdologii mistobuduvannya [Ten theses of urban planning methodology]. // *Proekt International (11)*. 54 –56 (in Russian).

2. Pleshkanovska A. M. (2005). Funczionalno-planuvalna optymizatsiya vykorystannya miskyx terytory [Functional and planning optimisation of the use of urban areas]. – К.: Logos, – P.190. (in Ukrainian).

3. Pleshkanovska A. M. (2013). Modern Trends in the Transformation Areas of Large Cities (on the example of Kiev). *Kyivsky geografichny shorichnyk. Nauk. zb.* – Упр. 8. – P-p. 136-139 (in Ukrainian).

4. Biruk С. P. (2013). Metodychni osnovy reconstructzii miskyh promyslovyh terytoriy: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. tehn. nauk. [Methodological bases of reconstruction of urban industrial territories: PhD thesis for the degree of Candidate of Technical Sciences]. – Kyiv: Poligrafiya «VIK». 24 p. (in Ukrainian).

5. Thorns D. C. (2002). *The Transformation of Cities: Urban Theory and Urban Life*. ISBN 0–333–74596–5 (cloth). PALGRAVE MACMILLAN. Access mode : https://www.academia.edu/2170994/The_transformation_of_cities (in English).

6. Sulaiman V. Mahmoud W. (2008) The Transformation within the Urban Structure. *Iraqi Journal of Architecture and Planning (IQJAP)*. 7 (14). 141-171. Access mode: https://iqjap.uotechnology.edu.iq/article_159544.html (in English).

7. Maassen A., Galvin M. (2019). 4 Emerging Concepts That Could Transform Cities. Access mode: <https://thecityfix.com/blog/4-emerging-concepts-that-could-transform-cities-anne-maassen-madeleine-galvin/> (in English).

8. Roberts D. (2019). Barcelona's remarkable history of rebirth and transformation. Access mode: <https://www.vox.com/energy-and-environment/2019/4/8/18266760/barcelona-spain-urban-planning-history> (in English).
9. Mizarhi M. V. (2013). «Umny gorod»: evolutziya kontseptu. Initsiativy gorodskih soobshestv v razvitii goroda. ["Smart City": evolution of the concept. Initiatives of urban communities in city development]. Uchenye zapiski Tavricheskogo nazionalnogo universiteta imeni V. I. Vernadskogo. Seriya «Filosofiya. Kulturologiya. Politologiya. Soziologiya». Tom 24 (65). № 3. – P.217. (in Russian).
10. Greenfield A. (2013). Against the Smart City. Access mode: http://www.academia.edu/6732875/Emerging_Markets_and_8Digital_Economy_Building_Trust_in_the_Virtual_World_032 (in English).
11. Ryzova I. S., Zaharova S. O. (2018). Vplyv «Smart tahnologiy» na rozvytok «Smartmista» v informatziynomu suspilstvi. [The impact of "Smart technologies" on the development of "Smart cities" in the information society]. *Gumanitarny visnyk ZDIA. Vyp. 72* – P-p. 81–90 – Access mode: <http://vestnikzgia.com.ua/article/view/130575/126341> (in Ukrainian).
12. Voronkova V. G., Romanenko T. P., Andryukaytene R. Geneza vid informatzionnogo suspilstva do “smart-suspilstva” v konteksti istorychnoyi evolyutzii suchasnogo svitu: teoretyko-konseptyalny kontekst. [Genesis from Information Society to Smart Society in the Context of Historical Evolution of the Modern World: Theoretical and Conceptual Context]. // *Gileya: naukovy visnyk. Zbirnyk 175 naukovykh pratz. K. : Vyd-vo «Gileya», 2017. Vyp. 116 (1)*. P-p. 128–133. (in Ukrainian).
13. Ferrer J-R, (2017). Barcelona's Smart City vision: an opportunity for transformation, *Field Actions Science Reports, Special Issue 16*. 70-75. Access mode: URL: <http://journals.openedition.org/factsreports/4367> (in English).
14. Kosheluyk M., Toman U. (2021). Rozvytok ukrainskih mist: novi mezhy – novs mozhlyvosti. [Development of Ukrainian cities: new boundaries – new opportunities]. Access mode: <https://mistosite.org.ua/articles/rozvytok-ukrainskykh-mist-novi-merezhi-novi-mozhlyvosti> (in Ukrainian).
15. Ettinger. E. (2023). Idealny rayon chy “szifrovy konstabil”: Yak 15-hvylynnei mista zminuut nashe zhyttya. [Ideal neighbourhood or "digital concentration camp": How 15-minute cities are changing our lives]. Access mode: <https://birdinflight.com/architectura-uk/yak-15-hvilinni-mista-zminyuyut-nashe-zhittya.html> (in Ukrainian).

Annotation

Larysa Martyshova, PhD in Architecture, Associate Professor, Associate Professor of the Urbanism and city planning department, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv.

Structure of the modern city: context of the urban transformation

The article highlights the urgent issue of changes in urban planning structures in the process of development on the example of Ukrainian cities. The transformation of the city structure is one of its most dynamic properties in the process of its growth in space and time. Generalisation of the characteristic features of the development of historical cities makes it possible to identify typical models of their development and changes. The problems that arise in the process of transforming the urban planning structure of a modern city are very relevant today, as this process continues and is gaining momentum. The question is: how can innovative responses to complex problems be developed to help further optimal development and stop negative trends? The purpose of the publication is to reveal the essence of the processes of transformation of the modern city, divided by method, on the example of typical models in relation to the characteristics of certain periods of development of urban planning structures of both Western European cities and Ukrainian cities. Analysis and generalisation provide an opportunity not only to draw conclusions, but also to form a universal model as a basis for solving problems and to enable the modern city to improve the quality and comfort of its residents.

The two ways of transforming the urban planning structure, according to certain periods of its development, described in the text of the article, provide an opportunity to structure and generalise dynamic processes on the example of both Western European cities and Ukrainian cities. Three typical models of urban transformation are distinguished by their characteristic features, according to the main historical periods, which make it possible to form a universal model as a basis for solving the problems of the modern city. Therefore, in order to improve the quality of life and comfort of residents, which is one of the sustainable aspects, all possible resources should be used in the process of creating a global integrated modern urban structure by combining all elements into a whole, capable of developing both today and in the future.

Keywords: transformation; city; architecture; urban planning; information; structure; typical model.